

Журналисттер үчүн шайлоо боюнча чакан окуу куралы

Баш сөз

Бул окуу куралында шайлоо өнөктүгүнүн маалындагы ЖМКлардын ишмердүүлүгүнө байланыштуу айрым гана учурлар каралды. Мурдагы шайлоолордогу кыргызстандык медиалардын иш-алып барышына сереп салсак, так ушул учурлар эң көп маселелерди жаратып келгенин байкайбыз.

Маалыматка жетүү

Ар бир ЖМКнын ишинин негизи жана максаты болуп маалымат эсептелет. Маалыматка жетүү маселеси шайлоо сыяктуу маанилүү коомдук-саясий учурларда өзгөчө күрчүйт.

Кыргызстанда маалыматка жетүү маселесин тескеген толтура мыйзамдар бар: «ММК жөнүндө», «Маалыматка жетүү жөнүндө», «Журналисттин кесиптик ишмердүүлүгүн коргоо жөнүндө», «Маалыматка жетүү кепилдиктери жана эркиндиги жөнүндө», «КР мамлекеттик органдарынын жана жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын карамагындагы маалыматтарга жетүү жөнүндө» ж.б.д.у.с. мыйзамдар. Бул актылар шайлоо өнөктүгү учурунда да колдонулат.

Бирок КР Президентин жана Жогорку Кеңештин депутаттарын шайлоо жөнүндө конституциялык мыйзамда (мындан ары – Шайлоо жөнүндө конституциялык мыйзам) шайлоо өнөктүгүнүн маалында журналисттердин маалыматка жетишин кошумча турда жөнгө салган айрым нормалар да каралган. Мисалы, БШКда аккредитация алган ЖМК өкүлдөрү, аккредитация албаган кесиптештерине салыштырмалуу маалыматка жетүү жагынан көп артыкчылыктарга ээ болушат.

БШКда аккредитация алгандардын төмөнкүдөй укуктары бар:

- 1) шайлоо комиссияларынын жыйындарына катыша алышат;
- 2) шайлоо комиссияларынын протоколдору менен тааныша алышат;
- 3) шайлоо комиссияларынан протоколдун жана ага тийиштүү документтердин көчүрмөлөрүн ала алышат;
- 4) шайлоого даярдык учурунда фото-, видео материал тарта алышат, ал эми добуш берүү болуп жаткан күнү участкалык комиссиянын төрагасы белгилеген жерде шайлоочулардын тандоо сыры ачылбагандай кылып материал тарта алышат.

Бул жерде белгилей кете турган жагдай - ЖМКнын журналисттеринин аккредитациясы жок болсо да, үгүт иштерине катышпаса да ал ЖМК башкалар менен бирдей эле шайлоолорду чагылдыра алат. Борбордук шайлоо комиссиясы тараптан аккредитацияланбаган жалпыга маалымдоо каражаттары шайлоону маалымат жагынан камсыз кылууда бир гана расмий маалыматтарды жана үгүттөөнүн эч бир белгиси жок маалыматтык (кабар) материалдарды тарката алышат. Мындай материалдарда шайлоо комиссияларынын, мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын, саясий партиялардын жана шайлоо процессинин дагы башка катышуучуларынын ишмердүүлүгү тууралуу редакциянын, журналисттин жеке пикири болушу мүмкүн. Шайлоо алдындагы иш-чаралар тууралуу маалыматтар өзүнчө маалыматтык блокко бөлүнүп, комментарийсиз берилиши керек.

Кабарландыруу жана үгүт жүргүзүү: чек арасын аныкташ кыйын

Үгүт материалдары кайсы бир партиянын шайлоо фондунан гана каржыланышы керек. Эгер ЖМК түпкү маңызынан алганда үгүт болгон материалды жарыяласа, бирок ал шайлоо фондунан эмес, башка булактардан каржыланса, анда бул мыйзам бузуу болуп эсептелет жана үгүт материалын жарыялаган ЖМКга чара көрүлүшү ыктымал. Ошондуктан кабарландыруучу материалдарды даярдап жаткан учурда анда үгүт материалдарга тиешелүү нерселер кезикпешине көңүл буруш керек.

Мурдагы шайлоо өнөктүктөрүнүн учурундагы ЖМКлардын иш алып барышына назар салсак, журналисттерге кабарландыруу менен үгүттөөнүн ортосундагы чекти так аныктоо өзгөчө кыйын болуп келгенин байкайбыз. Бул чекти билбестен бузуп албайлы, бизге каршы мыйзамдык чара көрүлбөсө экен деп чочулаган айрым ЖМКлар шайлоо тууралуу эч бир маалымат бербегенге аракет кылган учурлар да болуп жатты. Башкалары болсо атайынбы, же билбестиктенби, үгүттүк болуп эсептелген материалдарды маалыматтык материал катары берип жатышты. Үгүттөө менен маалымдоонун чеги каякта экенин аныктаганга аракет кылып көрөлү.

Мыйзамга ылайык, шайлоону маалымат жагынан камсыз кылуу өзүнө шайлоочуларды кабарландырууну жана шайлоо алдында үгүт жүргүзүүнү камтыйт. Алардын максаты: *“жарандардын эркин аң-сезимдүү билдирүүлөрүнө жана шайлоонун айкын өтүшүнө”* өбөлгө түзүү.

Шайлоочуларды шайлоого байланыштуу бардык маалыматтар менен камсыз кылууну, б.а. шайлоо жарышынын жүрүшү, анын катышуучулары тууралуу болгон маалыматтарды толук, калыс, объективдүү, өз убагында берүүнү кабарландыруу деп атайбыз. Ошону менен катар, *“жалпыга маалымдоо каражаттарында жайгаштырылган же башка ыкма менен таратылган маалыматтык материалдардын мазмуну калыс, так болууга тийиш, талапкерлердин, саясий партиялардын теңдигин бузбашы керек, аларда кандайдыр бир талапкерге, саясий партияга артыкчылык берилбеши керек”*.

Конституциялык мыйзамда үгүт эмне экени өзүнчө чечмеленбейт, бирок анын белгилери көрсөтүлгөн:

“Төмөнкүлөр шайлоо алдындагы үгүт деп таанылат:

- 1) тигил же бул талапкер, талапкерлердин тизмеси үчүн добуш берүүгө же болбосо аларга каршы добуш берүүгө үндөө;*
- 2) айрым талапкерлерге, саясий партияларга карата колдоо билдирүү;*
- 3) талапкерди, талапкерлердин тизмесин шайлоонун же шайлабай коюунун мүмкүн болуучу кесепеттерин баяндап жазуу;*
- 4) талапкерлердин кесиптик иштерине же алардын өздөрүнүн кызматтык (кызмат орундук) милдеттерин аткарышына байланышпаган ишмердиги жөнүндө маалыматтарды таратуу”*.

Ушундан соң кабарландырууну үгүттөн айырмалаган негизги нерсе - материалда “кайсы бир талапкерге же партияга ыктоо, жан тартуу” бар же жок экендигинде деген тыянакка келсек болот.

Эгер материалда кайсы бир талапкерге же партияга добуш берүүгө ачык чакырык болбогону менен, журналист шайлоо жарышынын бирөөсүнө жан тартып жатканы даана байкалып турса, анда мындай материал үгүт материалы катары таанылышы мүмкүн.

Мындай калыс эмес мамилени журналисттин баа берүүчү, сыпаттаган сөздөрдү жана сүрөттөнү колдонгонунан ачыктаса болот.

Бирок айрым учурда мындай сөздөр, сүрөттөөлөр колдонулбай, материал нейтралдуу стилде жазылса да аны үгүттүк деп тааныса болот. Мындай материалдарга бир гана талапкер же партия, алардын жетишкендиктери (кара пиар учурунда, утулуштары) гана тууралуу макалалар кирет.

Ошол эле учурда материалда сын пикирдин болушу аны автоматтык түрдө үгүттүк деп тааныганга негиз түзбөйт. Эгер материалда, көбүнесе аналитикалык макалада, шайлоо алдындагы абалга, окуяга, партиялардын ишмердүүлүгүнө калыс баа берүү аракети болсо, аны менен бирге бир өңчөй “жаман-жакшылар” болбосо, мындай материалда баа берүү болушу мүмкүн. Бирок ар бир баа берүү фактылар менен тастыкталган. Мындай материалдын негизги өзгөчөлүгү – журналист бир талапкердин же партиянын пайдасына үгүт жүргүзүүнү эмес, шайлоочулардын абалга туура баа берип, туура тандоо жүргүзүшүнө жардамдашууну негизги максаты катары койгону.

Баа берүүчү пикирлер материалда болушу мүмкүн, эгер ал пикирлер цитата түрүндө берилсе жана алар маалымат булагынын же эксперттердин сөздөрү болсо. Андай материал үгүт материалы деп таанылбайт. Аны менен катар балансты сактоого (экинчи тараптын да пикири болушу абзел) аракет кылуу зарыл, ал эми ЖМКнын баяндоосу бейтарап болушу керек.

Шайлоо тууралуу мурдагы мыйзамда үгүт материалынын төмөнкүдөй белгиси каралган: *“Кайсы бир талапкер же партия тууралуу маалыматтар көз көрүүнө көптүк кылган кабарды таркатуу”*. Бардык эле талапкерлер же партиялар тууралуу маалыматтарга жетиш кыйын болгон кезде, материалды үгүттүк деп таануу коркунучу бар эле. Ушуга байланыштуу көп ЖМКлар тобокелге салгысы келбей, шайлоону чагылдыруудан качып түрүшчү.

Үгүттүн бул белгиси Шайлоо тууралуу конституциялык мыйзамдан алынып салынды. Эми материалда бардык партиялар аталбай калса аны үгүттүк деп таануу коркунучу жок. Негизгиси материал бейтарап мүнөздө болсун. Бул өзгөчө жаңылыктарды даярдоодо абдан маанилүү.

Белгилей кетүүчү жагдай - кабарландыруу менен каалаган ЖМК алектене алат. Ал эми үгүт кылыш үчүн ЖМК же интернет-басылма сөзсүз түрдө БШКдан атайын каттоодон өтүшү зарыл. Башкача айтканда алар БШКга тийиштүү арыз менен кайрылып, мыйзамда каралаган мөөнөттө (шайлоону дайындоо тууралуу расмий чечим жарыялангандан кийин 10 күндүн ичинде) эфирдик убакыттын жана басма беттин баасын жарыялап, аны БШКга тапшырышы керек.

Бардык белгилер боюнча үгүттүк болуп санала турган материал шайлоо фондунан төлөнүшү абзел. Болбосо чара көрүлүшү ыктымал.

Шайлоону кантип чагылдырыш керек? Кыскача кеңештер

(Журналисттердин эл аралык борбору даярдаган Шайлоону ЖМКларда чагылдыруу боюнча колдонмодон үзүндүлөр)

Калыс болгула:

- Ар-бир талапкерди жана маселени чагылдырууга бирдей мамиле кылгыла.
- Саясатчылардын ремаркаларын контекстте калтыргыла. Маалымат булагынын айткандарын так келтиргиле.
- Журналисттин мамилесин билдирген сөздөрдөн жана сүрөттөөлөрдөн качкыла.

Шайлоону чагылдырып жатып:

- Басма сөз жыйындары, чыгып сүйлөгөн сөздөр, митингдер менен гана чектелбегиле.
- Талапкерлер менен гана чектелбестен, программаларды, маселелерди да чагылдыргыла.
- Эгер талаш маселе бар болсо, иликтөө жүргүзгүлө, тараптардын айткандарын таразалаш үчүн келтирилген фактылар боюнча эркин эксперттерге кайрылгыла.
- Талапкер менен иштеп жатып иликтөө жүргүзгүлө, бул ага курч суроолорду берүүгө жардам берет.
- Эгер талапкер фактыларды келтирүүдө ката кетирсе, аны тууралаганга мүмкүнчүлүк бергиле, бир гана бул тууралуу окурмандарга билдириш керек.
- Ар түрдүү маалымат булактарын, жактоочуларды, оппоненттерди, эксперттерди колдонула. Окурмандарга талапкердин программасы, ал шайланса кандай өзгөрүүлөр боло тургандыгы тууралуу маалымат бергиле.
- Кайсы бир адамдын айткандарын берип (цитаталап) жатсаңар, ал кайсы саясий көз карашта экенин билдиргенди унутпагыла.

Сурамжылоо менен иштөө

Шайлоо жөнүндө конституциялык мыйзамга ылайык, коомдук пикирди билдирген сурамжылоону жарыялоо же анын жыйынтыктары тууралуу маалымат берүү шайлоочуларды кабарлоонун бир түрү болуп эсептелет.

Сурамжылоонун жыйынтыктары дайыма шайлоочуларды кызыктырат, анткени алар абалды баалаганга, кимдин кандай шансы бар экенин аныктаганга жардам беришет – албетте, сурамжылоо бардык керектүү шарттарды сактоо менен туура жүргүзүлсө. Жашоо көрсөткөндөй, шайлоо алдында ар кандай сурамжылоолор көбөйүп кетет. Алардын көбү ишеним жаратпайт. Бул сурамжылоону жүргүзүүнү ким каржылаган, керектүү жоопторду алгандай кылып суроолор түзүлгөн эмеспи, шайлоочулардын демографиялык абалы туура эске алынганбы, ж.б.д.у.с. суроолорго жооп алуу өтө зарыл болот.

Айтылгандардын баары Шайлоо жөнүндө конституциялык мыйзамда эскертилген:

Шайлоого байланыштуу коомдук пикирди сурамжылоонун натыйжаларын жарыялоо (чагылдыруу) учурунда, аны жарыялап (чагылдырып) жаткан жалпыга маалымдоо каражаттары, жарандар жана уюмдар пикир сурамжылоону жүргүзгөн уюмду же жеке жакты, анын жүргүзүлгөн убагын, сурамжылангандардын санын (иргелген), маалыматты чогултуу усулун, сурамжылоо жүргүзүлгөн аймакты, суроонун так баяндалышын, мүмкүн болуучу кемчиликтерге статистикалык баа берүүнү, сурамжылоону жүргүзүүнү табыштаган жана аны жарыялоого акы төлөгөн жакты көрсөтүүгө милдеттүү (22-берене 5-бөлүк).

Добуш берүү күнүнө чейинки акыркы 5 календардык күндө, ошондой эле добуш бериле турган күнү коомдук пикирди сурамжылоонун натыйжаларын, шайлоонун натыйжаларынын

Божомолдорун, шайлоого байланышкан башка изилдөөлөрдү жалпыга маалымдоо каражаттарында жарыялоого (чагылдырууга) жол берилбейт (22-берене 6-бөлүк).

Коомдук пикирди сурамжылоонун натыйжаларын жарыялоо (чагылдыруу) учурунда ушул берененин 5 жана 6-бөлүктөрүнүн талаптары сакталбаса, андай маалыматтарды камтыган материалдар үгүттөө деп таанылат жана колдонуудагы мыйзамдарда каралган жоопкерчиликке алып келет (22-берене 7-бөлүк).

Сурамжылоонун жыйынтыктарына аяр мамиле кылуу тууралуу талап КР журналисттеринин кодексинде да коюлган:

18-берене. *Социалдык иликтөөлөрдүн мазмунун бурмалагыдай тандалма цитаталарды пайдаланууга жол берилбейт. Журналисттик сурамжылоолор да кайсы бир натыйжага жетүүнү көздөп бурмаланбоого тийиш...*

Журналисттин укугу бузулду. Эмне кылыш керек?

Эгер журналист кесиптик ишин аткарып жатканда аны кимдир-бирөө коркутса, же журналисттик ишине ар кандай формада жолтоо болсо, диктофонун, камерасын, даяр материалын тартып алса, ж.б.д.у.с. нерселер болсо, анда ал биринчи кезекте укук коргоо органдарына кайрылышы зарыл.

Ошону менен катар андай учурга түш болгон журналисттер төмөндө келтирилген уюмдардын бирине кайрылса жакшы болоор эле. Бул жагымсыз окуяны кошумча түрдө каттоого жана анын иликтенишине кийинчирээк көзөмөл кылганга шарт түзөт. Журналист керектүү кеңешти же башка жардамды дагы алат.

«Медиа өнүгүү борбору» коомдук фонду	0312 66-30-06, 66-30-09, 66-30-13	http://medialaw.kg/
Медиа Омбудсмен	0543 01-13-32	www.media.kg
«Медиа полиси институту» коомдук фонду	0312 961-960, 961- 962	www.media.kg
«Журналисттер» коомдук бирикмеси	0772 55-10-83	http://journalist.kg/
ЖМК кызматкерлеринин кесиптик кошууну	0555 82-00-81	http://profsoyuz.journalist.kg/

Кыскача

Добуш берүүнүн жаңы эрежелери тууралуу

Келе жаткан шайлоодо добуш берүү процесси автоматташтырылган болот. КР Мамлекеттик каттоо кызматы шайлоочулардын тизмегин кагаз жана электрондук түрдө даярдайт. Бул тизмекке биометрикалык маалыматтарды берген жарандар гана киргизилет.

Добуш берүү укугун күбөлөндүрө турган документ катары паспорт гана колдонулат. Мурдагы шайлоолордогудай офицердин күбөлүгү, аскер кызматындагылардын аскер белети, пенсионердин жана айдоочунун күбөлүктөрү эми жарабайт.

Участкалык шайлоо комиссияларынын мүчөлөрү мамлекеттик каттоо кызматынын операторлору менен биргеликте жарандарды электрондук түрдө идентификациялап, шайлоочулардын добуш берүүчү кабиналарга өтүшүн, бюллетендердин добуш берүүчү кутуга (ящикке) салынышын көзөмөлдөшөт.

Шайлоочуларды эми атайы суюктук менен белгилешпейт. Бюллетендерди топтоштурушпайт. Ар-бир участканын бюллетендерине участкалык комиссиянын төрагасы жана катчысы кол коюп, участкалык комиссиянын тийиштүү мөөрү басылышы керек.

Шайлоочу идентификациядан өткөндө чек берилет. Чекти шайлоочу участкалык комиссиянын мүчөсүнө берип, анын ордуна бюллетень алат. Берилген бюллетендердин санын билиш үчүн чектерди санашат.

Мөөнөттөн мурда добуш берүү эми мүмкүн эмес.

Шайлоо участкасынын имаратынан сырткары жерде добуш берүү укугун алыш үчүн жаран үч күн мурун кат түрүндө участкалык шайлоо комиссиясына кайрылыш керек болот (мурда оозеки кайрылса боло берчү).

Участкалык шайлоо комиссиясынын иш убактысы 20:00гө чейин узартылды (мурун 19:00гө чейин болчу). Белгилей кете турган нерсе, шайлоо участкасы 20:00гө чейин ачык болгону менен, комиссиянын өзү бардык бюллетендер эсептелип бүтмөйүнчө ишин токтотпойт.

Участкаларда автоматтык түрдө эсептеген урналар коюлат. Эгер шайлоо күнү автоматтык урна бузулуп калса, запаста турган автоматтык урна колдонулат. Бул урна да бузулуп, иштебей калса стационардык тунук урналар колдонулат.

Бюллетендердин саны боюнча автоматтык урналардан маалымат алынгандан кийин, бюллетендер дагы бир жолу кол менен эсептелип чыгат. Эгер бул эки жол менен алынган сандар дал келбесе, талапкердин, партия өкүлүнүн же байкоочунун талабы боюнча жана алардын катышуусунда бюллетендер дагы бир ирет эсептелип чыгат. Добуш берүүнүн жыйынтыктары кол менен эсептөөлөрдүн негизинде аныкталат.

Арыздануунун жаңы эрежелери тууралуу

Коомдук тартиптин бузулганы тууралуу арыз менен ички иштер органдарына кайрылыш керек.

Эгер аткаруучу бийликтин жана жергиликтүү бийликтин органдары шайлоо мыйзамдарын бузуп жатышса, арыз менен прокуратурага кайрылыш керек.

Шайлоо эрежелерин бузган партияларга, байкоочуларга, айрым шайлоочуларга карата арыз менен шайлоо комиссиясына кайрылыш керек. Жергиликтүү комиссиянын чечимине даттанууну андан жогорку инстанция жиберсе болот. Арызды далили менен кошо бериш керек. Арызды шайлоо бүткөндөн кийин 3 күндүн ичинде берүү зарыл.

Шайлоо фондунун жана салымынын жаңы өлчөмдөрү тууралуу

Саясий партиянын шайлоо фонду 500 млн. сомдон ашпашы керек (5 эсе көбөйдү).

Шайлоого катышуу үчүн партия бере турган шайлоо салымынын көлөмү эми 5 млн сомду түзөт (10 эсе көбөйдү).

Пайдалуу даректер

Аты-жөнү, кызматы	Байланыш маалыматтары
Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясы	
АБДРАИМОВ Туйгунаалы Дүйшөналиевич <i>КР БШКнын Төрагасы</i>	0312 620821 (кабыл алуу)
ШАЙЫМКУЛОВА Айнұра Токтогуловна <i>КР БШКнын мүчөсү</i>	0312 660191, shainura@mail.ru
ДЖУРАБАЕВА Гүлнар Курашбековна <i>КР БШКнын мүчөсү</i>	0312 620151, 0555 926925
Азиз Канатбек <i>КР БШКнын мүчөсү</i>	0312 620822, k.abdukadyrov@mail.ru
АКМАТОВ Жеңишбек Аманбекович <i>КР БШКнын мүчөсү</i>	0312 620822
АСАНАЛИЕВ Алмаз Турдакунович <i>КР БШКнын мүчөсү</i>	0312 626338, 0555 923832
АШИМОВ Нурмамат Ашимович <i>КР БШКнын мүчөсү</i>	0772 360024
БААТЫРОВА Гүлнара Маришовна <i>КР БШКнын мүчөсү</i>	0312 626338, 0555 014141
БАПАНОВА Жаркын Базановна <i>КР БШКнын мүчөсү</i>	0312 626338, 0555 805899
БАЯЛИНОВ Абдысамат Жылтырович <i>КР БШКнын мүчөсү</i>	0312 626290, 0555 007109
БЕКБАСАРОВ Рашид Бердибаевич	

<i>КР БШКнын мүчөсү</i>	
КАДЫРБЕКОВ Ишенбай Дүшөнбиевич <i>КР БШКнын мүчөсү</i>	0312 626290, 0555 888275
<i>Шайлоо процессин уюштуруу башкармалыгы</i> АРГЫМБАЕВ Мурзабек Искенович <i>Башкармалыктын жетекчиси</i>	0312 620171 0770 973001 argymbaev@shailoo.gov.kg
<i>Уюштуруу бөлүмү</i> МАКСУТБАЕВ Болот Дыйканович <i>Бөлүм башчысы</i>	0312 660116 0770 972955 maksutbaev@shailoo.gov.kg
<i>Программалык-техникалык камсыздоо жана шайлоочулардын тизмеги менен иштөө бөлүмү</i> ДАВКИНА Надежда Николаевна <i>Бөлүм башчысы</i>	0312 620826 0770 973010 adm@shailoo.gov.kg
<i>Эсеп жана отчет бөлүмү</i> УТУРОВ Эдил Темирканович <i>Бөлүм башчысы</i>	0312 626315 0770 973031 edil@shailoo.gov.kg
<i>Маалыматтык саясат жана эл аралык кызматташуу бөлүмү</i> БЕКТУРОВА Кыял Салморбековна <i>Бөлүм башчысы</i>	0312 626286 0770 973064 bekturova@shailoo.gov.kg
АГИБАЕВА Жания Бауыржановна Эксперт	0312 620150 0770 973013 pressa@shailoo.gov.kg
<i>Укуктук камсыздоо бөлүмү</i> ОСМОНБАЕВ Нурбек Токторбаевич	0312 660143 0770972877 osmonbaev@shailoo.gov.kg

<i>Башкармалыктын жетекчисинин орун басары – бөлүм башчысы</i>	
<i>Окуу жана шайлоо технологиялар борбору</i> АЛЫМБЕКОВА Галия Темирхановна <i>Директор</i>	0312 660253 alymbekova@shailoo.gov.kg